

KIRGIZ TÜRK KÜLTÜREL VE SİYASİ İLİŞKİLERİNİN TARİHİ
(XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLANGICI)

Doç.Dr.Döölötbek Saparaliyev*

Aktaran: Ulanbek Alimov*

ÖZET

Bu makalede Kırgız Türklerinin, Türkiye Türkleri ile kültürel, siyasi ve sosyal ilişkileri ele alınacaktır. Bu ilişkilerin nitelikleri ve sonuçları izah edilecektir. Böylece Türkiye Türklüğü ile Kırgız Türklüğü arasındaki ilişki ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Türkiye Türkleri.

ABSTRACT

In this article cultural, political and social relations between Kırgız Türkleri and Türkiye Türkleri are mentioned. The qualities and results of these relations are explained. In this way between Kırgız Türkleri and Türkiye Türkleri relation will brought up.

Key words: Kırgız türkleri, Türkiye Türkleri.

XIX yüzyılın sonu XX yüzyılın başlarında Kırgız halkı Rus İmparatorluğunun yönetimi altındaydı ve onun sömürgeci siyasetinden dolayı çok zor bir dönemdedi.

1992 yılında Kırgız bilim adamı Anvar Mokeev İstanbul Üniversitesinin kütüphanesinden "Fergana Hanlarının Tarihi" adlı 833 sayfadan oluşan Mahzumi tarafından yazılan kapsamlı el yazısı bulunduğunu yazar.¹ Kırgız tarihçisi Kıyas Moldakasımov, bu insanın Oş ilinin Nookat ilçesinde dünyaya gelen Kırgız âlimi Ziyabiddin Maskım Damolla Şaraf oğlunun olduğu fikrini ortaya

* Kırgız-Türk Manas Üniversitesi

* Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Doktora Öğrencisi

¹ Anvar Mokeev, Noviy istoçnik Kokondskogo Hanstva, Diolog Sivilizasiy, baskı. I, Bişkek, 2002, s.24-26.

koyar.² Onun hemşerisi Muhtar Bostonbayev'in doğruladığı gibi o, "Döölös" boyunun "Aytamga" kolundan biridir. Ziyabiddin, çok bilgili olduğundan onun oğulları da çok zeki idi. Sirajiddin adlı oğlunun bilginliği bütün Türkistan bölgesine malum olmuştur. Diğer oğlu Şayddin Maskım Şabdan batır Cantay oğlunun medresesinde ders vermiştir.³ Ziyabiddin kendisinin "Fergana Hanlarının Tarihi" adlı çalışmasının Hokand hanı Hudayar Şeraalı oğlunun emri üzerine 22 yıl boyunca yazmıştır. Kitap tekrar tekrar düzeltilerek yazılmıştır. Hudayar han Rusya'nın Orenburg şehrinden İstanbul'a kaçıp oradan da Mekke'ye hac vazifesini yapmak için gitmiştir. Bu seferinden dönüşünde Afganistan topraklarında 1882 yılında vefat etmiştir.

İstanbul'a gittiğinde o, Aga Abdırâhman Efendi Aga Abdulazizoğlu ile dost olmuştur. Abdırâhman Efendi Hadayar hanın zor durumda kalan ailesine yardım maksadıyla hanın mektubu ile Hokand şehrine gelip onun tanıdıklarında kalan borçlarını tahsil etmiştir. Ziyabiddin bu haberi alıp onunla buluşup kendisi hakkında yazılan tarihi eseri üzerine şöyle demiştir: "Bu kitabın değerini Hudayar hanın nesli bilmedi, onun için size teslim ediyorum" diyerek Abdurâhman Efendi'ye verir.⁴

Ziyabiddin Maskım, 1898 yılındaki Rusya'nın Türkistan üzerindeki sömürgeci siyasetine karşı, Türk boylarının Ancıyan şehrindeki ilk ve büyük çaplı silahlı isyanın önderlerinden olmuştur. Bu isyanı yönetmek için Muhammed Ali Sabır oğluna (Molla Eşen) Osmanlı sultanı II. Abdulhamit'in "fermanı" geldiği hakkında Rus âlimi N. Ostroumov'un çalışmalarında yer almaktadır.⁵ II. Abdulhamit'in fermanını Muhammet Ali'ye Ziyabiddin vasıtasıyla Abdul Calil adlı Türk getirmiştir. Abdul Calil isyana aktif bir şekilde katılarak Rus hükümeti tarafından sert önlemlerle bastırıldıktan sonra Kaşgar'a kaçmışlardır.⁶

Rus İmparatorluğunun bu zorlu baskıcı döneminde Kırgız halkının önde gelen insanları (Şaddan Cantay uulu, Çolponkul Tınalı uulu, Dür Sooronbay uulu, Kanat Abıke uulu, Möküş Şabdan uulu v.b.) Türkiye'ye giderek akraba halkın temsilcileriyle kültürel ve siyasi ilişkileri kurdukları hakkında tarihi bilgiler mevcuttur. 1904

² Kıyas Moldakasimov, Kokon ordosunda kızmat ötögön Kırgız alımı. Kırgızdar, C.V, Bişkek 2003, s. 252-262.

³ M. Bostonbayev, Ziyabiddin Maksim kim bolgon? Kırgız Tuusu, 18-20 Mayıs, Bişkek 2004, s.21.

⁴ Anvar Mokeev, Noviy istoçnik Kokondskogo Hanstva, Dialog Sivilizasiy, baskı. I, Bişkek, 2002, s.26.

⁵ N. Ostroumov, İnteresnyy Dokument, Vestnik Ofitserskoy Şkoly Vostoçnih Yazıkov Pri Ştabe Turkestanskogo Voyennogo Okrugı, Taşkent 1911, I. Baskı, s. 33-35.

⁶ Kıyas Moldakasimov, Kokon ordosunda kızmat ötögön Kırgız alımı. Kırgızdar, C.V, Bişkek 2003, s. 261-262.

yılının 8 Mart (Hicri1321 senesinde Zilhicce ayınının 20'sinde) tarihinde Şabdan Batır İstanbul'a gelerek, Şam'dan Medine'ye doğru kurulmakta olan demiryolu inşaatı için 2000 altın yardım ettiği için Osmanlı Devletinin sultanı II. Abdülhamit'in altın madalyonuna layık görülmüş ve takdirname (Nişan-ı Hümayun) ile ödüllendirilmiştir.⁷

Bundan sonra meşhur bahadırın dünyaya olan bakış açısı çok değişerek dünyada, devletin dışında bize yardımcı olacak akraba halkların olduğuna inanarak kendisi Türkistanlı Müslüman çevresine de aktif bir şekilde destek vermeye başlamıştır. Buna, Cetisuu'nun Müslüman halkı adına düzenlenen 1905 yılı Bakanlar Kuruluna gönderilen 11 maddeden oluşan yazıyı da örnek gösterebiliriz. Bu yazıda Cetisuu bölgesindeki Müslüman halkının yönetim hayatı ondaki hukuksal boşlukları göstermiştir. Buradaki Müslüman meclisini toplayarak onun yönetimine yerli halkın yönetiminden başlayarak hâkim ve kanun düzenleyici işlerine kadar devredilmesini talep etmişler. Bunun dışında Müslüman halkına cami, medrese ve okullar açarak ana dilinde gazete, dergi ve kitapların yayınlanma hakkını sahip olmayı, Rus okullarında okuyan Müslüman öğrencilere Hıristiyanlık din dersi yerine Müslümanlık din dersini okuma hakkının verilmesi, ayrıca Kırgız, Kazak halkının temsilcilerini ülkedeki yüksek kanunları yazma işine katılmalarıyla birlikte toprağı özelleştirme ve meslek sahibi olmada eşit hakların korunmasını talep etmişlerdir.⁸ Kendisinin yaşadığı Tarsuu köyüne ve Tokmok şehrine medrese, mescit yaptırmıştır. Çocukların dini ders alması için şartları hazırlamıştır. İsamiddin adlı oğlu Tokmok'taki yeni usul okulda ders vererek orayı yönetmiştir.⁹

Eğitim almak için Osmanlı devletine Türkistan bölgesinden gelenler olduğu bilinmektedir. 1910 yılının 24.Haziran günü İstanbul'a Fergana bölgesinden Taşpolot bey askeri eğitimi almak için geldiği hakkında bilgiler Osmanlı devletinin arşivlerinde vardır.¹⁰ XX yüzyılın başlarında Kırgızistan'ın Isık-Köl bölgesinden yola çıkan Şadıhan Molla İstanbul'a eğitim almak için geldiğini bize Barskoon'lu hem şehirleri bildirmişlerdir.

Bununla birlikte o dönemde Türkiye'den Kırgızistan'a gelen Türk akrabalarımız, baskıcı rejimleriyle gelen Ruslara karşı yerli halkın bağımsızlık mücadelelerinde yardımcı olmuşlardır.

⁷ Şabdan Baatır: Epoha i Liçnost, Bişkek, 1999, s.255.

⁸ Şabdan Baatır: Epoha i Liçnost, Bişkek, 1999, s.109-111.

⁹ D.Saparaliyev, Şabdan Batır Tarihiy Bulaktarda, Zaman-Kırgızstan, 6.Aralık, Bişkek, 2002, s.6

¹⁰ Belgelerde Osmanlı-Türkistan İlişkileri, Ankara, 2004, s.54

1902 yılının 18 Ocağında Kırgızistan'ın Oş şehrinde Türk vatandaşı Salih Muhammed Kadiroğlu tutuklanmıştır. O kendini saklamak için Fars vatandaşı Hoca Megdi Cavad'ın oğluyum demiştir. Salih Muhammed Türkistanlılara "İkinci Mekke" diye bilinen Süleyman dağına ziyaret için gelen yerli halkın durumunu ve düşünceleri hakkında bilgiler derlemesi için tutuklanmıştır.¹¹ 1903 yılının Mayıs ayında Türk askerinin genel merkezinin subayı Hamid Efendi Narın tarafındaki Atbaşı'da İslam halklarının birleşme düşüncesini yaydığı belli olmuştur ve daha sonra o yakalanmıştır.¹² Aynı dönemde Yusuf Meşurav ile Erigapek Edinov (Diğer ismi Hoca Ahun Şatipov) ve Ait Ahmetov'lar Isık-Köl bölgesinde Müslümanların Ruslara karşı isyana teşvik ettiği için tutuklanmıştır.¹³ 1907 yılının yaz aylarında Isık-Köl çevresinde Türk askerlerine yardım harcamaları için para topladığı için Müslümanların yardım vakıflarının üyesi Sultanmurat Arkam Törö uulu tutuklanarak cezalandırılmıştır.¹⁴

1914 yılının 23 Şubatında düzenlenen Rusya Askeri bakanlığının gizli bildirisinde şöyle bilgiler vardı: "Şu anki Türkistan'da Türk yaralı askerlerine yardım amaçlı para toplanmasıyla ilgili çalışmalar yürütülmektedir."¹⁵

1915 yılında Pişpek bölgesindeki Tokmok şehrinde yaşayan Rus N.Mihankov'un anlattıklarına göre Kırgızistan'ın 37 ilçe kaymakamlığından Kırgız kaymakamlarının teşvikiyle yerli halktan toplanan paraları Afganistan üzerinden Türkiye'ye gönderilmiştir.¹⁶

1914 yılının 22.Haziranında Türkiye'den yola çıkan Selim Sami Bey (1877-1927), Adil Hikmet Bey, Huseyin Emrullah (Barkan) Bey (1877-1952), Hüseyin Bey (Kırımlı) ve Hakher İbrahim Bey (Bursalı) dört asker adamı Yedi Su bölgesine gelerek yerli halkın milli düşüncelerini ortaya koymaya çalıştıklarını biliyoruz. Onlar Kırgızistan'ın o dönemdeki zor ve anlamlı durumunu anlatan değerli bilgileri vermişlerdir. Onlar, 1916 yılında başlanan Kırgızistan'daki Milli hareketinde Möküş Şabdan Uulunun başkanlığa getirilerek han seçildiğini aktarmaktadırlar.¹⁷

Meşhur Kırgız bilim adamı halkbilimcisi Abdıkalık Çorobayev'in bilgilerine göre 1915 yılının Ramazan ayında Sön-Köl'e iki Türk vatandaşı gelerek Genç Türklerin önderi Enver Paşa'yla

¹¹ K.Üsenbayev, Vostaniye 1916 Godı v Kirgizii, Frunze, 1967, s.79

¹² Kazak Respublikasının Mamlekettik Borborduk Arhivi, F.44, Op.2, D.4429, L.26-27

¹³ Kazak Respublikasının Mamlekettik Borborduk Arhivi, F.44, Op.2, D.4429, L.179

¹⁴ A.B.Payakovskiy, Revolutsiya 1905- 1907 gg. V Turkestane, M, !958, s. 548

¹⁵ Rossiyanın Borborduk Tarih Arhivi, F, 1405, Op, 530, D. 863, p.125

¹⁶ A.N.Zorin, Revolutsiyonniye Dvijeniye v Kirgizii, Frunze, 1931, s.18

¹⁷ Adil Hikmet Bey, Asya'daki Beş Türk, İstanbul, 1999

birlikte bütün Türk boyundan olan halklar Ruslara karşı Mücadele vereceklerini teşvik edenleri kendi gözleriyle görenler Kırgız bilim adamı Kuşbek Üsenbayev'e belirtmiştir.¹⁸ Gerçekten de Kırgızistan'daki 1916 isyanına katılanlar Çin topraklarına kadar kaçtıkları zaman kendisiyle birlikte götürdüğü Rus hanımı İgnateyva'nın sözleri bunu ispatlamaktadır. O burada iki molların(Biri Afgan diğeri Türk), "isyandan önceki bir sene içerisinde Pişpek ve Prejevalsk bölgelerinde çalışmalar yürüttük" dediklerini duyan Rus askeri subaylarına anlatmıştır.¹⁹ 1916 yılının 26 Ağustosunda isyanın sert bir şekil kazandığı dönemde Kırgızistan'ın dağlı bölgesi sayılan Suusamır ve Cumgal ilçelerinde istihbaratçısının belgeleriyle birlikte tutuklandığı hakkında Pişpek bölgesinin yöneticisi F.G.Rımşeviç'in 16 Kasım 1916'da Yedisu askeri başkanı A.İ. Alekseev'e verdiği raporda görmekteyiz.²⁰ Kırgız devlet adamı tarihçi Belek Soltonoyev kendisinin "Kızıl Kırgız Tarihi" adlı çalışmasında Türklerin 1915 yılı Çanakkale savaşını kazandığını övünerek anlatmaktadır.²¹

Türkiye Cumhuriyetinin milli mücadele savaşı döneminde (1919-1922), Türkistan bölgesinden paralı yardımlar geldiği bilinmektedir. Türkiye Cumhuriyetine bu yardımın verilmesinde Buhara hükümetinin finans bakanı Osman Hoca'nın (Kocaoğlu) rolü büyüktür. Osman Hoca (1878-1968) Kırgızistan'ın güneyindeki Oş şehrinde dünyaya gelmiştir. O, genç yaşlarında Ceditçi hareketine katılmıştır. 1910 yılında ilk defa Türkiye'de bulunmuştur. Tekrar memleketine döndükten sonra Buhara'da Cedit mekteplerini aşmıştır. 1916 Türkistan'daki isyanda aktif rol almıştır. 1921 yılı Buhara Özgür Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Osmanlıca 1922 yılının sonunda İngiltere'den silah ve mühimmat almak için Afganistan'a gittiği dönemde Enver Paşa'nın şehit olduğu ve Buhara Cumhuriyetinin Rusya'nın yönetimi altına alındığı haberini alır. Bu sebepten dolayı Türkiye'ye dönerek Mustafa Kemal Atatürk ile buluşmuştur.

Aynı dönemde Türkistan bölgesindeki halkları bir araya getirerek Türkiye'ye gönderdiği yardımın 100 milyon altın para olduğu bilinmektedir. Fakat Rusya bu paranın sadece 10 milyonunu Türkiye'ye göndermiştir.²²

Meşhur Kırgız devlet adamı Cusup Abdırahmanov (1901-1938), Türkistan halklarının Rusya İmparatorluğunun baskıcı

¹⁸ K.Üsenbayev, Vosstaniye 1916 godı v Kirgizii, Frunze, 1967, s.78

¹⁹ Vostaniye v Sredney Azii i Kazakstane, Sbornik Dokumentov, M, 1967, s.395-397

²⁰ Vostaniye v Sredney Azii i Kazakstane, Sbornik Dokumentov, M, 1967, s.384-388

²¹ B. Soltonoyev, Kırgız Tarihi, 2. Baskı, Bişkek 2003, s. 434

²² Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları, 1987, İstanbul, s. 45-48

rejiminden kurtulup yeni döneme geçtiklerinde, Taşkent'te 1917-1922 yılları içerisinde çalıştığı biliyoruz. Bize göre bu dönemde Fergana bölgesinde genç Türklerin önderi Enver Paşa ve Selim Paşa ile karşılaşmıştır. Bunun sebebi, onun en büyük oğlunun ismini meşhur Türk Paşası Enver Paşanın adını vermiştir.

Günümüzde Kırgız-Türk kültürel ve siyasi ilişkiler yeni bir yöntemlerle her yönüyle araştırılması gerekmektedir. Sebebi de aynı kökten olan halkların tarihi kaderlerinin aynı olmasıyla birlikte birliğimizi sağlam temeller üzerine inşa ederek geleceğe birlikte yönelmemiz önümüzü açacaktır.